

UDK 282(450Venecija=163.42)“14/17”
316.66-055.2(450Venecija=163.42) “14/17”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. svibnja 2012.
Prihvaćeno za objavljivanje: 20. prosinca 2012.

TRAGOVIMA HRVATSKIH TREĆOREDICA U MLECIMA (15. – 18. STOLJEĆE)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

Središnja tema rada usmjerena je na proučavanje života i djelovanja trećoredica s istočne obale Jadrana u Mlecima. Istraživanje je zasnovano na proučavanju i raščlambi izvorne građe iz Archivio di Stato di Venezia (oporučni spisi), a obuhvaća širok vremenski raspon od 15. do 18. stoljeća. U radu se, tragom navedenih dokumenata, raščlanjuje vremenski okvir djelovanja hrvatskih trećoredica u Mlecima, njihovo zavičajno podrijetlo, društveni i imovinski status, obiteljski i rodbinski odnosi te – u najvećoj mjeri – njihova uključenost u mletačko vjersko svakodnevlje.

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, Mletačka Republika, istočna obala Jadrana, migracije, trećoredice, crkvena povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek.*

Uvod: duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima. Opće napomene

Duhovne osobe podrijetlom iz hrvatskih krajeva u prošlosti su činile brojčano snažan i društvenim statusom vrlo ugledan dio hrvatske useljeničke zajednice u Mlecima. Uz obrtnike najrazličitijih specifikacija, osobito one uključene u brodograditeljske djelatnosti u arsenalu, koji su činili oko 30% useljenika, uvijek brojne pomorce (oko 20%) te kućnu poslugu (15%), svećenici, redovnici, redovnice, kao i pripadnici laičkih redova, predstavljali su četvrtu skupinu prema brojčanome udjelu prekojadranskoga useljeničtva u Mlecima u dugome vremenskom rasponu od 15. do 18. stoljeća.¹

Nazočnost duhovnih osoba iz onodobnih hrvatskih zemalja u gradu na lagunama djelomično se poklapala s razdobljem najsnažnijih migracijskih procesa s istočne na zapadnu obalu Jadrana (15. – 16. stoljeće). Duhovne osobe – svjetovni svećenici i redovnici – u Mletke su poglavito dolazili radi školovanja i pristupanja nekom od crkvenih redova. Neki od njih

¹ Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 122–123, 454.

potom su zbog potrebe vršenja dušobrižničke djelatnosti ostajali u mletačkim župama duži niz godina. Njihova uključenost u crkvene službe odnosno crkveni red bila je raznolika i brojčano nejednaka. Dio svećenika i redovnika u Mlecima je bio samo na početku karijere te su se najčešće, nakon završenog školovanja i stupanja u crkveni red, vraćali u domovinu. Neki su nakon zaređivanja ostajali te u istim ili drugim kolegijima neko vrijeme obnašali profesorsku službu. Učilišta mletačkih samostana (dominikanskog, franjevačkog) nerijetko su mjesto pribivanja, studiranja, ali i profesorskog djelovanja hrvatskih pripadnika prosjačkih redova. Jednako tako često duhovne osobe hrvatskoga zavičaja u Mletke dolaze u svojstvu poslanika svoje države, komune ili matične crkvene ustanove. Naposljetku, jedan od najčešćih motiva prispjeća u prijestolnicu Serenissime za mnoge je svećenike i redovnike – prije svega one zapažene na književnom i znanstvenom polju – zasigurno bila priprema i objavljivanje njihovih pisanih djela u nekoj od brojnih mletačkih tiskarskih »botega«.

Život i djelovanje duhovnih osoba hrvatskoga podrijetla u Mlecima može se promatrati kroz raznovrsne oblike njihove vjerske, ali i šire društvene aktivnosti. S obzirom na očuvanost izvora, nešto više podataka imamo o svjetovnim svećenicima. Unutar te skupine izdvajaju se važnošću svoga položaja na hijerarhijskoj ljestvici crkvenih naslova kanonici, arhiđakoni te niži redovi (poddakoni i đakoni). Uglavnom su privremeno nastanjeni u Mlecima te im je stalan domicilij najčešće grad uz koji se vezuju njihove crkvene službe i naslovi. U skupini svjetovnoga svećenstva prednjače župnici u tamošnjim crkvama. O njihovoj bliskosti i povezanosti s pripadnicima hrvatske zajednice nepobitno svjedoči podatak o najčešćem obavljanju župničke dužnosti u crkvama predjela Castello – mjestu najgušće koncentracije hrvatskoga useljeničtva.

Kada je riječ o redovnicima i redovnicama, potrebno je napomenuti da nam je njihovo brojčano stanje u Mlecima teško utvrditi na osnovi postojećih izvora jer navedena skupina duhovnih osoba gotovo nikada ne sastavlja oporuke. Ipak, posrednim spominjanjem u oporukama nekih drugih hrvatskih useljenika, kao i korištenjem ostalih vrela, moguće je saznati kako u skupini redovnika prednjače franjevci (OFM) i dominikanci (OP), dok su neki drugi redovi (primjerice augustinci, benediktinci, serviti) prisutni samo u pojedinačnim primjerima. Nešto je raznovrsniji udio redovnica, spomenutih u različitim samostanima i crkvama u Mlecima i na susjednome otoku Muranu.²

* * *

Središnje istraživačko zanimanje u ovome radu usmjereno je na nazočnost i djelovanje pripadnica laičkih redova (trećoredica) u Mlecima u širokome vremenskom rasponu od 15. do konca 18. stoljeća.³ Riječ je o ženama, obično u starijoj dobi i (ili) u udovištvu,

² L. ČORALIĆ, »Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća«, *Croatica christiana periodica*, god. XVI., br. 30., Zagreb, 1992., str. 36–71; ISTA, *U gradu svetoga Marka*, str. 156–163; ISTA, »Tragovima hrvatskih franjevaca u Mlecima«, *Kačić: Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, god. 35., sv. 35., Split, 2003., str. 85–104.

³ Za trećoredice postoji više srodnih riječi, primjerice picokare, mantelate (dominikanske trećoredice), »sestre od pokore« i dr. Riječ picokara ili picukara i danas se katkada upotrebljava u Dalmaciji, a označava pobožnu ženu koja živi izvan samostanskih zidina, ali obdržava zavjet čistoće. Talijanska riječ *pinzochera* (*pizocara*, *pizzochera*, *pizzochara*, *pizochera*) potječe od riječi *bizzocho*, čija je etimologija nepoznata. Usporedi: Giuseppe BOERIO, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venecija, 1856. (pretisak: Firenca, 1993.), str. 515;

koje su često zajedno stanovale u zasebnim kućama, njegujući pobožan život, ali i ne gubeći vezu s vanjskim svijetom.⁴ Neke su od njih, vidjet ćemo prema podacima iz izvora, pobožnost održavale živeći i dalje unutar vlastitih obitelji (ne udružujući se u zasebne zajednice), a svoju su bliskost s pravilima trećega reda iskazivale (oporučnim odredbama) odabirom mjesta sahrane svojih zemnih ostataka u grobnice namijenjene trećoredicama.

Slika 1: Corte delle pizzochere (Corte de le pizzocare) u župi S. Maria Nova u predjelu Cannaregio (foto: Ruža Planinac)

Slika 2: Corte delle pizzochere (Corte de le pizzocare) u župi S. Steffano u predjelu S. Marco (foto: Ruža Planinac)

Sličnost njihova svakodnevlja u velikoj je mjeri nalikovala pobožnosti zajednica trećoredaca na istočnome Jadranu te stoga ovaj prilog teži ukazati – posrednim putem – i na neke opće sastavnice iz prošlosti i tradicije trećoredaca na našim prostorima. Uz relevantnu literaturu, koja općenito govori o zajednicama trećoredaca duž istočnoga Jadrana, ali i na

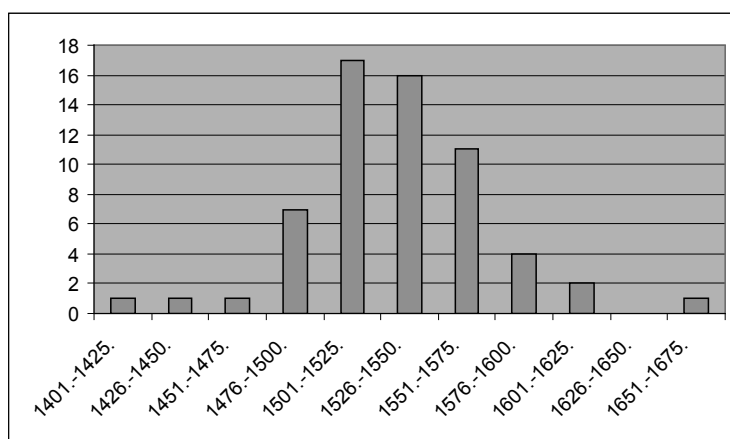
Josip ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, 1976., str. 207; Nicola ZINGARELLI, *Vocabulario della lingua italiana* (11. izdanje, ur. Miro DOGLIOTTI i Luigi ROSIELLO), Bologna, 1991., str. 220, 1404; *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2002., str. 945.

⁴ Trećoredice u Mlecima ostavile su tragove u tamošnjoj toponomastici. U predjelu Dorsoduro nalazio se (u župi S. Raffaele Arcangelo) *Corte delle pizzochere*. Ondje je bila smještena Ca' grande, dom trećoredica koji je dala podići obitelj Acotanto. U župi S. Steffano (predjel S. Marco) i danas postoji *Corte delle pizzochere*, a ondje su u prošlosti živjele augustinske trećoredice. Na ulazu u *Corte* i danas je vidljiv grb obitelji De Lezze, koja je svoju kuću ustupila navedenim trećoredicama. U župi S. Maria Nova (Cannaregio) i danas postoji uski *Corte delle pizzochere*, dok su toponimi *Sottoportego* i *Corte delle pizzochere* u župi S. Moisè (predjel S. Marco) odavno nestali. Usporedi: Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venecija, 1863. (pretsak: Venecija, 1990.), str. 514–515; G. Paolo NADALI – Renzo VIANELLO, *Calli, Campielli e Canali: Guida di Venezia e delle sue isole*, Venecija, 2003., tav. 18 i 40.

širem području Sredozemlja,⁵ u radu su ponajprije uporabljeni izvori pohranjeni u Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV). To su ponajprije oporuke (Notarile testamenti, dalje: NT) i samih trećoredica i drugih hrvatskih useljenika, a koje raznovrsnošću i brojnošću podataka pružaju mogućnost za iščitavanje i raščlambu brojnih sastavnica iz njihova društvenog i vjerskog svakodnevlja u novoj domovini.

Vremenski okvir istraživanja

Vremenski okvir nazočnosti i djelovanja trećoredica iz hrvatskih krajeva u Mlecima istražen je na osnovi uvida u njihove oporučne spise, kao i u istovrsne spise drugih hrvatskih useljenika. Raščlamba tih pokazatelja (vidi grafikon 1) zorno pokazuje da je do sredine 15. stoljeća spomen trećoredica s istočne obale Jadrana u Mlecima vrlo rijedak. Njihova brojnost raste od posljednje četvrtine 15. stoljeća, a najjači intenzitet postiže u razdoblju od oko 1500. do 1550. godine. Učestalost bilježenja hrvatskih trećoredica nastavlja se i u idućih 25 godina (1551. – 1575.), da bi potom nastupio snažan pad.

Grafikon 1: Učestalost nazočnosti hrvatskih trećoredica u Mlecima prema godini nastanka njihovih oporuka

⁵ O trećoredicama na hrvatskim prostorima usporedi: Karlo JURIŠIĆ, »Samostan franjevačkih trećoredica 'picokara' sv. Ciprijana u Splitu (1493.–1905.)«, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 33., Split, 1992. (Prijatelj zbornik, sv. II.), str. 327–362; Stjepan KRASIĆ, *Dominikanci: Povijest Reda u hrvatskim krajevima*, Zagreb, 1997., str. 120, 134–137; Lenka BLEHOVA ČELEBIĆ, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica, 2002., str. 256–260. O najpoznatijoj hrvatskoj trećoredici bl. Ozani Kotorskoj usporedi: Niko LUKOVIĆ, *Blažena Ozana Kotorka (1565. – 1965.): jubilarno izdanje povodom 400. godišnjice smrti*, Kotor, 1965.; Marijan BIŠKUP, *Blažena Ozana Kotorska (1493. – 1565.): razmatranja o prvoj hrvatskoj blaženici s kratkim ikonografskim dodatkom*, Zagreb, 2007. Usporedi i neka opća djela inozemne historiografije: Raniero LUCONI, *Il terzo ordine regolare di S. Francesco*, Macerata, 1935.; Gabriella ZARRI, *Le sante vive: Cultura e religiosità femminile nella prima età moderna*, Torino, 1990.; *Women and Religion in Medieval and Renaissance Italy*, ur. Daniel BORNSTEIN i Roberto RUSCONI, Chicago – London, 1996.; *Women and faith: Catholic religious life in Italy from late antiquity to the present*, ur. Lucetta SCARAFFIA i Gabriella ZARRI, Cambridge, 1999.; André VAUCHEZ, »The Church and the lady«, u: *The New Cambridge Medieval History*, vol. V (c. 1198 – c. 1300), edited by David ABULAFIA, Cambridge, 2008., str. 198–199.

Razmotreni pokazatelji ne pružaju u cijelosti odgovor o broju hrvatskih trećoredica u Mlecima. Naime, oporuke su najčešće napisane u zrelijoj životnoj dobi useljenica, a krajnje rijetko u samome trenutku njihova prispijeća u Mletke. Stoga je – kako bi se točnije odgovorilo na pitanje o intenzitetu useljavanja u pojedinim razdobljima – potrebno uzeti u obzir i neke pretpostavke sadržane u drugim oporučnim podacima, na osnovi kojih se može približno utvrditi trenutak useljavanja svakog oporučitelja.⁶ Prema tako raščlanjenim podacima proizlazi da je proces useljavanja i bilježenja trećoredica u mletačkim izvorima započeo 20–30 godina prije te se – sukladno tome – doba njihove najjače nazočnosti u Mlecima može datirati u razdoblje posljednje četvrtine 15. stoljeća. Tako iskazani podatci u cijelosti odgovaraju omjerima općeg intenziteta hrvatskih prekojadranskih migracija u 15. i 16. stoljeću, koje upravo tada (posebice kada je riječ o Mlecima i području Veneta) postižu svoj vrhunac.⁷

Način bilježenja i mjesta stanovanja hrvatskih trećoredica u Mlecima

U uporabljenim arhivskim izvorima iz središnje mletačke državne pismohrane trećoredice su najčešće imenovane općom oznakom *soror pizocara* (*pizzocara*, *pizochera*, *pizzochera*) ili ... *de terzio ordine minorum*, često bez dodatne i preciznije oznake kojoj trećoredačkoj zajednici pripadaju.⁸ Kada je riječ o konkretnom iskazivanju pripadnosti određenom redu, izvori pokazuju da su tamošnje hrvatske trećoredice ponajprije bile uključene u zajednice franjevki i dominikanki. Za većinu njih izvor donosi samo opći podatak o pripadnosti franjevačkom ili dominikanskom trećem redu, bez posebne naznake samostana u Mlecima u okviru kojega je dotična zajednica trećoredica djelovala.⁹ Djelomičnu iznimku ovdje predstavljaju trećoredice sv. Franje, koje su najčešće bile dio ugledne zajednice neposredno vezane uz samostan S. Francesco della Vigna.¹⁰ Kada je riječ o pripadnosti trećoredica

⁶ Približnu starost oporučitelja, kao i moguće vrijeme useljavanja u Mletke, moguće je odrediti na osnovi osobnih podataka o bračnom statusu (neoženjen/neudana; oženjen/udana; udovac/udovica), oporučiteljevim potomcima i ostaloj rodbini te stečenom kapitalu i imovnim mogućnostima (pretpostavka da je za stjecanje znatnijeg kapitala i posjeda u Mlecima bio potreban nešto veći broj godina). Usporednom raščlambom svih tih podataka moguće je približno odrediti useljenikovu starost i vrijeme useljavanja u Mletke.

⁷ L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 81–83, 441.

⁸ Ovdje je potrebno napomenuti da podatak o uključenosti hrvatskih useljenica u Mlecima u trećoredačku zajednicu nije uvijek izriječno iskazan. No na osnovi dodatnih podataka iz oporuka, osobito onih dijelova koji se odnose na mjesto pokopa (odabir grobnica trećoredačkih skupina pri mletačkim crkvama i samostanima) i pogrebne običaje, moguće je zaključiti da su i osobe kojima uključenost u *terzio ordine* nije najjasnije iskazana također bile sastavni dio brojne mletačke trećoredačke zajednice.

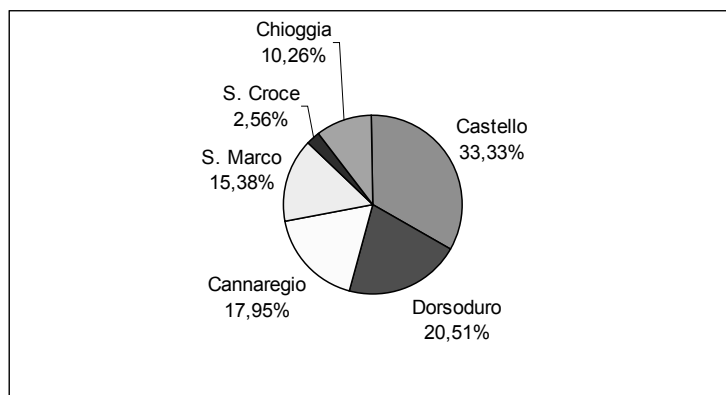
⁹ »Lena relicta Petri de Tragurio soror ordinis S. Francisci« (ASV, NT, b. 508, br. 81, 1. VII. 1477.); »Catarina relicta Luce de Bosina nunc tertii ordinis S. Francisci« (NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.); »Catarina relicta condam Radi de Clisa soror tertii ordinis S. Francisci« (NT, b. 742, br. 51, 12. I. 1494.); »Chaterina condam Pauli de Zara pizochara S. Francisci« (NT, b. 1317, bez br., 31. III. 1534.); »Suor Margareta fia condam Zorzi Fasanich de Lesina del terzo ordine de S. Francesco de observantia« (NT, b. 191, br. 519, 10. III. 1537.); »Catarina Granda olim filia condam Dominici de Iohanne Dalmatina soror terzii ordinis S. Dominici« (NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507.); »Soror Magdalena tertii ordinis S. Dominici relicta ser Jacobo Gallo de Clugia et filia condam ser Marci Zaratino« (NT, b. 1350, br. 47, 9. VI. 1508.); »Suor Antonia pizocara ordinis S. Dominici ad seculo nominata Catarina relicta Simon da Zara« (NT, b. 439, br. 59, 7. III. 1572.).

¹⁰ »Soror Maria de Dalmazia pizocara S. Francisci a Vinea« (ASV, NT, b. 982, br. 61, 2. IV. 1450.); »Suor Lucia pizochera del terzo ordine di San Francesco della Vigna fiola condam Antonio Vanlijich da Spalato« (NT, b. 781, br. 447, 26. VIII. 1549.).

drugim redovima, takve podatke bilježimo bitno rjeđe, a najčešće je riječ o uključenosti naših useljenica u zajednice servita, karmelićanki i augustinki.¹¹

Mjesta stanovanja hrvatskih trećoredica također nam posrednim putem potvrđuju njihovu uključenost u mletačko vjersko svakodnevlje (vidi grafikon 2). Kada je riječ o gradskim predjelima (*sestiere*), opažamo da najčešće stanuju u istočnom dijelu grada Castellu (33,33%).¹² Riječ je o predjelu koji je stoljećima predstavljao središnju zonu useljavanja i djelovanja raznih etničkih skupina (Hrvati, Albanci, Armenci, Grci i drugi). U Castellu se nalazi arsenal – stoljećima najčešće mjesto zapošljavanja useljenih Hrvata; u srcu predjela smještena je Hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*), a duž cijeloga istočnog dijela grada i danas postoje toponomastički biljezi koji upućuju na nekoć upečatljivu nazočnost useljenika s istočne obale Jadrana (Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Sabioncella, Corte Solta i dr.).¹³

Nazočnost trećoredica bilježimo u znatnome postotnom omjeru i u drugim dijelovima grada. U predjelu Dorsoduro, smještenom na zapadnom rubu grada, njihov je postotni udio 20,51%, a župe u kojima se izrijekom spominju su S. Barnaba, S. Margarita, S. Pantaleone i S. Raffaele Arcangelo. Sa 17,95% »picokare« su prisutne u prostranom i Castellu susjednom predjelu Cannaregio (župe SS. Apostoli, S. Canciano, S. Geremia i S. Marciliano), dok ih se 15,38% bilježi u središnjem gradskom predjelu S. Marco (župe S. Giuliano, S. Moisè, S. Stefano i S. Vitale). U nekoliko primjera bilježimo i trećoredice nastanjene na otoku Chioggia (10,26%), dok se u pojedinačnim primjerima (2,56%) spominju u nevelikome mletačkom predjelu S. Croce u sjevernome dijelu grada (župa S. Stae).

Grafikon 2: Mjesta stanovanja hrvatskih trećoredica u Mlecima

¹¹ »Catarina de Sibenico ordinis S. Marie Servorum, relicta ser Marci de Sebenico« (ASV, NT, b. 131, br. 123, 15. X. 1510.); »Suor Catharina Spalatina condam Vuchsan pizzochara nella casa delle pizzochare dei Carmini« (NT, b. 252, br. 48, 23. XII. 1551.); »Isabetta pizochera del ordine S. Maria dei Carmini« (NT, b. 683, br. 668, 3. XI. 1580.). Trećoredicom Reda augustinaca možemo smatrati (na osnovi dodatnih podataka iz njezine oporuke) Gasparinu Polla, pokojnoga Eustahija iz Cresa (NT, b. 43, br. 156, 5. IV. 1541.).

¹² Trećoredice se u Castellu najčešće bilježe u župama S. Martino i S. Pietro di Castello, a rjeđe u župama S. Antonio, S. Francesco della Vigna, S. Lorenzo, S. Maria Formosa, S. Provolto i S. Trinità.

¹³ L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003., str. 159–232.

Uključenost trećoredica u istovrsne i njima odgovarajuće zajednice pokazuje se na osnovi podataka o poblizemu mjestu njihova stanovanja. *Case delle pizzochare* ili ubožišta (hospitali), koji su udomljavali trećoredice starije životne dobi, konkretno su zabilježeni u nizu dokumenata. Tako je, primjerice, s. Katarina iz Splita iskaz svoje posljednje volje načinila kao *pizzochara nella casa delle pizzochare di Carmini* u župi S. Barnaba (Dorsoduro); s. Katarina *Schiavona* posljednje je godine života provela kao *pizzochara del terzo ordine S. Francisco ... nella casa delle pizzochare posta in confin de S. Rafael*; s. Margareta Fazanić s otoka Hvara trećoredica je nastanjena *in le case de Cha Bandi della contrada S. Cancian*, dok *in domibus magnifici tertii ordinis S. Dominici* zajedno stanuju i istoga dana sastavljaju oporuku s. Katarina Granda *Dalmatina* i s. Antonija pokojnoga Petra iz Splita.¹⁴ Hospital S. Giobbe u predjelu Cannaregio posljednje je prebivalište trećoredice Jelene pokojnoga Ivana s područja uz rijeku Bojanu; s. Klara pokojnoga Jurja iz Kotora, udovica Splicićanina Anđela, živi *nel ospedale S. Francesco della Vigna*, a dominikanska trećoredica Antonija (*al seculo nominata Catarina*), udovica Šimuna iz Zadra, *a S. Martin nel ospedale delle pizochare*.¹⁵ Uz navedene posebne kuće, odnosno ubožišta namijenjena trećoredicama, neke od njih su načela trećega reda obdržavale živeći u kućama mletačkih plemića i građana. Tako, primjerice, Katarina, udovica Antuna iz Senja, stanuje u predjelu S. Marco *in domibus Ca' Madevio*, a *suor Lucia pizochera del terzo ordine di San Francesco della Vigna, fiola condam Antonio Vanlijich da Spalato*, oporuku piše kao stanovnica predjela Dorsoduro *in casa de misser Hieronimo de Ca' Taiapiera*.¹⁶

Na osnovi prethodnih pokazatelja možemo opaziti da su hrvatske trećoredice – poput većine svojih sunarodnjaka – živjele u predjelu Castello. No njihov postotni udio u tom dijelu grada nije ni približno tako izrazit kao u primjeru drugih hrvatskih useljenika (koji Castello nastanjuju s omjerom od oko 50%). Razlog toj mobilnosti trećoredica (kao i nekih drugih zanimanja poput trgovaca i slično) možemo tražiti u okolnosti da velik dio njih, posebice one koje žive u trećoredačkoj zajednici, mjesto svoga stanovanja u kasnoj životnoj dobi vezuje uz one dijelove grada u kojima su uspostavljane kuće i ubožišta namijenjeni pripadnicama trećega reda. Kako je takvih objekata zapravo bilo u svim dijelovima grada, otuda zastupljenost naših useljenica, pripadnica trećega reda, u gotovo svim gradskim predjelima.

Zavičajno podrijetlo, društveni status i imovne mogućnosti hrvatskih trećoredica

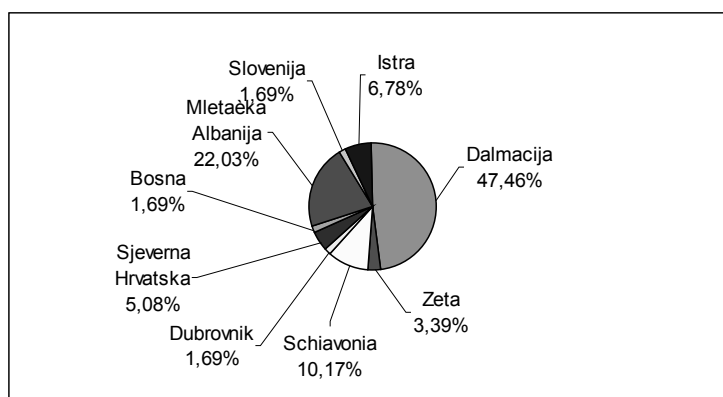
Jedno od istraživačkih pitanja ovoga rada odnosi se na zavičajno podrijetlo trećoredica s istočne obale Jadrana (vidi grafikon 3). Kao i u primjeru ukupne raščlambe podrijetla Hrvata nastanjenih u prijestolnicu Serenissime, i ovdje možemo uočiti prevagu useljenica iz dalmatinskih gradova te sa širega područja Mletačke Albanije (*Albania Veneta*).

¹⁴ ASV, NT, b. 252, br. 48, 23. XII. 1551.; NT, b. 252, br. 60, 9. IV. 1570.; NT, b. 191, br. 519, 10. III. 1537.; NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507.; NT, b. 958, br. 46, 23. II. 1507.

¹⁵ ASV, NT, b. 88, br. 11, 26. V. 1499.; NT, b. 768, br. 92, 14. VI. 1548.; NT, b. 439, br. 59, 7. III. 1572.

¹⁶ ASV, NT, b. 42, br. 25, 29. X. 1525.; NT, b. 781, br. 447, 26. VIII. 1549.

Udio dalmatinskih trećoredica dominantan je i iznosi 47,46%, a najzastupljenije su one iz vodećih gradova (Zadar, Šibenik, Split). Zapažen je i udio Hvaranki (zabilježeni su gradovi Hvar i Stari Grad), dok su trećoredice iz drugih krajeva uglavnom zastupljene u pojedinačnim primjerima (Cres, Rab, Trogir i Brač). Udjelom od 22,03% prisutne su u ukupnoj strukturi trećoredica one useljene iz Boke kotorske i sa šireg područja najjužnijih mletačkih prekojadranskih stečevina. Prednjače Kotoranke, nešto se učestalije bilježe i trećoredice iz Bara i s područja Paštrovića, a tek pojedinačno one iz albanskoga Skadra te s područja uz rijeku Bojanu. Dalmatinske i bokeljske trećoredice ukupno su zastupljene sa čak 70% od ukupnoga uzorka koji se ovdje razmatra. Sa znatno manjim postotkom prisutne su Istranke (6,78%, podrijetlom iz Kopra, Pirana i Umaga) i trećoredice iz sjeverne Hrvatske, odnosno s nemletačkoga državnog područja (Slavonija, Senj, Klis – 5,08%). S područja nekadašnje Zete potječe 3,39% pripadnika trećega reda, a isključivo u pojedinačnim primjerima bilježe se trećoredice iz Bosne, Dubrovnika te današnje Slovenije (Ljubljana).¹⁷ Naposljetku, za 10,17% hrvatskih trećoredica uže matično podrijetlo ne možemo odrediti zbog općeg imenovanja područja s kojega su uselile u Mletke (*Schiavonia*).

Grafikon 3: Zavičajno podrijetlo hrvatskih trećoredica u Mlecima

Hrvatske trećoredice u Mlecima pretežito se mogu ubrojiti u društveni sloj pučana, a tome je sloju pripadao i najveći broj naših useljenika. Zanimanja očeva i supruga trećoredica uglavnom su obrtnička (postolari, kovači, drvodjelci, bačvari i slično) ili pomorska (mornari, barkarioli). Riječ je o strukama koje su u gradu na lagunama oduvijek bile tražene, nudile sigurnu egzistenciju njihovim nositeljima, ali ne i nužno – upravo zbog svoje masovnosti – veću ekonomsku dobit. Pripadnost trećoredica pučkome sloju potvrđuju i podatci o nekim njihovim zanimanjima iskazanim u arhivskim dokumentima. Ponajprije je riječ o obavljanju služinskih poslova (*massara*) u domovima mletačkih

¹⁷ Udio tih zavičajnih skupina iznosi 1,69%.

građana, zanimanju u koje su – postotno promatrano – bile uključene brojne useljenice s istočnojadranskih prostora.¹⁸

Gospodarske mogućnosti iskazane kroz oporučne spise u velikoj mjeri odražavaju društveni položaj trećoredica. Već je iz prethodnih navoda vidljivo kako je riječ o osobama starije životne dobi, najčešće udovicama bez bližih članova obitelji i rodbine, koje posljednje godine života provode u zajedničkim kućama ili ubožnicama trećega reda. Njihov je imetak malen: raspoložu nevelikim novčanim iznosima, a uobičajeni predmeti svakodnevnice uporabe krajnje su skromni i njihovim odredbama najčešće namijenjeni drugim pripadnicama zajednice ili nabožno-karitativnim ustanovama.¹⁹

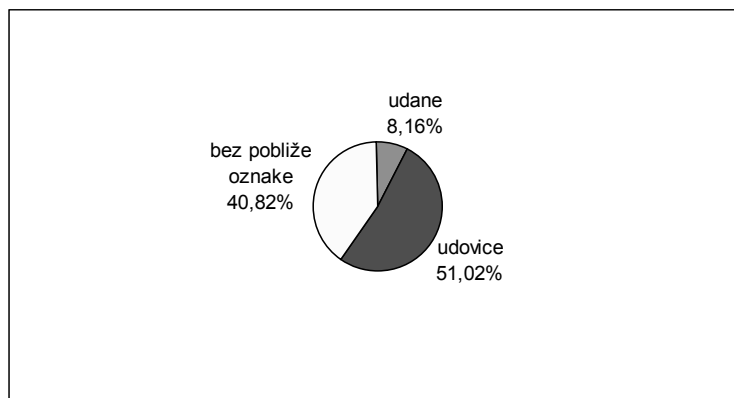
Sveukupno razmatrajući podatke o društvenome statusu i imovnim mogućnostima hrvatskih trećoredica u Mlecima, možemo zaključiti kako su se najčešće ubrajale u siromašniji sloj tamošnjega stanovništva. U odnosu na pretežit dio hrvatskoga useljeničtva, koje je pripadalo srednjem sloju (uz očekivanu nazočnost vrlo imućnih, ali i krajnje siromašnih useljenika), trećoredice se svojim najvećim postotkom mogu svrstati u gospodarski nižu kategoriju. Takve okolnosti i ishod nisu neobični niti neočekivani, već su – ponajprije s gospodarskoga aspekta – značajka koja je prisutna i kada je riječ o trećoredicama na istočnojadranskoj obali, ali i u drugim dijelovima katoličke Europe.

Obiteljske veze, prijatelji i poznanici – isječak iz privatnoga svakodnevnja hrvatskih trećoredica u Mlecima

Raščlamba podataka o obiteljskome životu, rodbinskim i prijateljskim vezama hrvatskih trećoredica otkriva nam da je u pretežitom broju primjera riječ o osobama koje su zavjete trećega reda prihvale u udovištvu (51,02%). Riječ je, kako je i u prethodnim poglavljima kazano, o osobama starije životne dobi koje su posljednje godine života provodile u trećoredačkim kućama, odnosno ubožnicama. Nadalje, prema podacima iz oporuka, znatan postotak otpada i na osobe čiji nam bračni status nije jasno definiran te je najvjerojatnije riječ o trećoredicama koje nikada nisu stupale u brak ili su udovicama postale vrlo rano (40,82%). Naposljetku, na trećoredice koje su obdržavale zavjete pobožnosti, ali su i dalje živjele unutar vlastitih obitelji, otpada nevelikih 8,16% (vidi grafikon 4).

¹⁸ Kao služavka u kući Mlečanina Francesca a Turri bilježi se trećoredica Marija iz Skadra (ASV, NT, b. 735, br. 341, 12. VII. 1487.), a Oliva pokojnoga Andrija iz Zadra kao *massara* u domu pekara Giovannija Dragonija (NT, b. 968, br. 471, 20. V. 1530.).

¹⁹ Samo u nekoliko oporučnih primjera opažamo nešto drukčiji imovni status trećoredica. Tako, primjerice, s. Elizabeta iz Kopra, franjevačka trećoredica u Cannaregiu, podjeljuje putem svojih legata više od 100 dukata (ASV, NT, b. 955, br. 199, 8. XII. 1480.), a još je znatnijim iznosom (do oko 300 dukata) pred svoju smrt raspolagala Jelena iz Zete, stanovnica predjela Castello (NT, b. 276, br. 128, 16. I. 1583.). Kuće na Chioggi posjedovale su s. Magdalena iz Zadra (trećoredica sv. Dominika) i s. Perina Radonić iz Šibenika (trećoredica sv. Franje), dok je među predmetima iz ostavštine s. Marije Drago, udovice Martina iz Bara (trećoredica sv. Franje), zapažen cijeli niz predmeta koji inače nisu dostupni siromašnijem sloju useljenica (zlatnina, srebrnina i slično) (NT, b. 1350, br. 47, 9. VI. 1508.; NT, b. 1350, br. 73, 12. I. 1525.; NT, b. 968, br. 360, 2. IX. 1522.).

Grafikon 4: Bračni status hrvatskih trećoredica u Mlecima

Za većinu istočnojadranskih trećoredica najčešće nije iskazan podatak o zavičajnom podrijetlu njihovih supruga, koji se u trenutku pisanja oporuka najčešće navode kao preminuli. Ipak, podatci koje bilježimo u manjem raspoloživom uzorku posvjedočuju integriranost ove skupine u hrvatsko prekojadransko useljeništvo u Mlecima. Konkretni primjeri nekih takvih, »istočnojadranskih«, brakova to zorno potvrđuju. Tako se, primjerice, Lena iz Kotora bilježi kao udovica svoga bivšeg sugrađanina Stjepana; Julija Damjanova iz Krajine (*de Crayna*) bila je u braku sa šibenskim useljenikom i drvodjelcem Jurjem; Antonija *Schiavona* udovica je Šibenčanina Matije, a Klara Jurjeva iz Kotora prije pristupanja trećemu redu sv. Franje bila je u braku sa sada (u trenutku sastavljanja oporuke) pokojnim Anđelom iz Splita.²⁰

Obiteljski život i prijateljske veze prevažna su sastavnica svakodnevlja hrvatskih useljenika, kao i drugih stanovnika Mletaka, te njihovi oporučni spisi obiluju podacima u kojima se kao izvršitelji oporuka, obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine ili kao svjedoci bilježe njihovi najbliži. U primjeru trećoredica, koje već samim izborom svog poziva predstavljaju, s obzirom na osobni život, specifičnu skupinu useljeništva, spomen njihovih najbližih bitno je manje zastupljen. Članovi obitelji koji su spomenuti u njihovim iskazima posljednje volje najčešće su braća i sestre, nećaci, unuci te dalji rođaci, a njima se – uz povjeravanje izvršiteljskih dužnosti oporučnih legata – ostavlja i dio pokretne imovine. Ponajprije je, s obzirom na imovne mogućnosti trećoredica, riječ o skromnim legatima, koji sadrže manje novčane iznose ili poneki predmet iz pokretne imovine oporučiteljice.²¹

²⁰ ASV, NT, b. 410, br. 89, 20. IV. 1524.; NT, b. 209, br. 299, 29. V. 1544.; NT, b. 844, br. 23, 14. XI. 1546.; NT, b. 768, br. 92, 14. VI. 1548.

²¹ »Lucia relicta ser Iohannis de Lubiana bottarii: Residuum bonorum dimitto Magdalene filie condam Iohannis filii mei« (ASV, NT, b. 956, br. 367, 10. II. 1506.); »Hierolima relicta Michiel Bvonich de Sebenico: Lasso a Lucietta mia sorella ducati 12. Lasso a mia nezza Marietta altri ducati 12. Lasso a Mattio marito de Lucia mia cognata ducati 12. Lasso a Antonio mio fradello ducati 5. Il residuo lasso a Domenigo mio commissario mio zerman« (NT, b. 927, br. 38, 7. X. 1539.); »Julia condam Damiani de Crayna relicta Zorzi de Sebenico: ... commissario sia mio fratello Zaccaria a cui lasso ducati 25. Lasso a Vicenza mia cognata ducati 10. Lasso a

U oporukama trećoredica katkada se kao izvršitelji i obdarenici bilježe i njihovi prijatelji i poznanici. Pokatkad je riječ o sunarodnjacima, a češće o mletačkim građanima s kojima ih veže istovjetan društveni status ili podudarajuće mjesto stanovanja.²²

Zanimljivo je promotriti i način ubilježbe naših trećoredica u oporukama drugih hrvatskih useljenika u Mlecima. Najčešće je riječ o oporučiteljima koji su tijekom svog života imali bliske rodbinske ili prijateljske veze s nekom od hrvatskih trećoredica, a u oporukama ih bilježe u kontekstu imenovanja izvršitelja legata ili prigodom podjele svoje imovine. Tako je, navedimo neke konkretne primjere, s. Nikoloza iz Kotora, udovica trogirskog useljenika i bačvara Jurja, izvršiteljica oporuke državnog službenika (procjenitelj u uredu za vino) Luke Splićanina, dok je trećoredica Marina, kći Zadrana Antuna, uz brata Lovru glavna nasljednica sveukupne očeve imovine.²³ Niz je i konkretnih oporučnih legata usmjerenih članicama obitelji koje su kao poziv odabrale život po načelima trećega reda. Tako Agneza, supruga Kotoranina Ivana, daruje nećakinji Marini *de terzio ordine* četiri dukata; sa 10 je dukata obdarena Laura, sestra Stane iz Kotora, dok Katarina, udovica Martina iz Zadra, daruje jedan odjevni predmet (*una vesta*) svojoj nećakinji – dominikanskoj trećoredici Pauli.²⁴

Pokop, habit, mise, ostavštine crkvenim ustanovama i duhovnim osobama: oporučna svjedočanstva o iskazivanju pobožnosti hrvatskih trećoredica

Oporučni legati u kojima se govori o vjerskome životu trećoredica – odabiru mjesta pokopa, pogrebnim običajima, misama zadušnicama, legatima crkvenim ustanovama i duhovnim osobama – vrlo su bogati i raznovrsni te zavređuju posebnu istraživačku pozornost. Hrvatske su trećoredice posljednje godine svoga života provodile u skromnome pobožnom ozračju, intenzivno uključene u vjerski život zajednice.

Jedna od prvih i posebno važnih odredaba u njihovim oporukama odnosi se na odlazak s ovoga svijeta i odabir posljednjega počivališta. Kako su hrvatske trećoredice ponajprije pripadale zajednicama franjevki i dominikanki, grobnice spomenutih samostana namije-

una delle mie zermane ducati 30 e tre camise per maridar« (NT, b. 209, br. 299, 29. V. 1544.); »Anna relicta condan Zorzi Pastrovichio: Lasso a Francesco Brochetta mio nievo un letto con un cavazal et un quadretto de nostra donna. Item lasso al ditto mio nievo un anello da bolla. Item lasso a mio nievo Zorzi che se in Schiavonia il mio sechio de misura et la mia stagna granda. Item lasso a Catarina mia nezza un stramazzo de lana e un pagliazzo e un linzuol e una camisa. Item lasso a mia nezza Laura la mia vestura. Il restante de tutti li miei beni lasso al Francesco Brochetta mio nievo il qual lasso solo commissario« (NT, b. 47, br. 14, 16. X. 1586.).

²² »Lena de Pastrovich de terzo ordine minorum: ... commissarii siano consanguineus meus Petrus fenestrarius Selavonus et Georgius Chocora de Antibari« (ASV, NT, b. 508, br. 89, 16. VII. 1467.); »Lena relicta Petri de Tragurio marinari soror ordinis s. Francesci: commissarii ... soror Philippa vedova qua habitat in campo Ruxolo in contrada S. Geminiani et soror Bona vedova de contrada S. Gregorii. Item dimitto Antole uxori Iohannis Grandi marinarii de contrada S. Jacobi de Luporio meum talarum a tola fulciturum cum omnibus suis fulcimentis. Item dimitto ducati 7 quos debeo habere a donna Iohanna de Lissa qua habitat apud me. Item dimitto suprascriptis commissariis meis ducato uno auro pro quolibet eorum« (NT, b. 508, br. 81, 1. VII. 1477.); »Franceschina vedova ser Nicolai de Antivaro habitatoris in S. Pantaleone: commissarii ... Aloysius spatarius de confinio S. Pauli compater meus, Marinus de confinio S. Pantaleonis compater meus. Dimitto Laure orfane filie Lucrezie et relicte Radi Pastrovich ducatos 5. Dimitto Agnese de Budua ducatos 2« (NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.).

²³ ASV, NT, b. 736, br. 162, 13. X. 1580.; NT, b. 1084, br. 218, 20. IV. 1534.

²⁴ ASV, NT, b. 727, bez br., 29. VII. 1424.; NT, b. 879, br. 307, 9. X. 1501.; NT, b. 777, br. 112, 3. XI. 1524.

njene pripadnicima trećega reda najčešće su iskazane kao mjesta njihova pokopa. Najčešće (više od 50%) to su grobnice u sklopu glasovite samostanske crkve S. Francesco della Vigna u predjelu Castello, koje za svoje grobno mjesto odabiru trećoredice nastanjene u različitim dijelovima grada.²⁵ U Castellu se nalazila i dominikanska crkva, čije su grobnice također često spomenute u dokumentima koje ovdje razmatramo.²⁶ Grobnice trećoredičkih zajednica u sklopu franjevačke i dominikanske crkve zastupljene su kao posljednje počivalište naših trećoredica s oko 70%. Sa znatno manjim postotkom (oko 14%) slijede grobnice crkava u predjelu Cannaregio, ponajprije one vezane uz samostanski red servita,²⁷ dok se one smještene u drugim mletačkim predjelima, kao i na otoku Chioggia, bilježe uglavnom u pojedinačnim primjerima.²⁸

Jedan od najvažnijih oporučnih navoda religioznog obilježja određivanje je misa zadušnica u spomen na pokojnika i njegove pretke. Taj navod, kao i većina spomenutih odredaba koje su u vezi s vjerskim životom oporučitelja, ne razlikuje hrvatske useljenike od drugih žitelja Mletaka i sukladan je svakom onodobnome katoličkom vjerniku. Broj misa koje oporučitelji bilježe razlikuje se po količini i učestalosti održavanja, mjestu njihova služenja te je u uskoj vezi s religioznim potrebama i navikama, ali i gospodarskim mogućnostima oporučitelja. Trećoredice iz hrvatskih krajeva, bez obzira što je najčešće riječ o osobama skromnih imovnih mogućnosti, u svojim oporukama često bilježe legate namijenjene služenju misa za spas svoje duše. Katkada je riječ o općenitim navodima, bez podrobnijeg preciziranja crkve i svećenika koji će slaviti službu Božju, a često je i izostavljen konkretan novčani iznos koji se namjenjuje u tu svrhu. Kada je riječ o konkretnim crkvenim ustanovama zabilježenima u ovome kontekstu, tada je redovito riječ o sjedištima župa u kojima su trećoredice provodile posljednje godine svoga života i koje su odabirale kao svoje počivalište.²⁹

²⁵ »Maria uxor Allegreti de Ragusio: ... sepelire ad fratres minores in archis pizzocare S. Francisci« (ASV, NT, b. 66, br. 260, 30. III. 1501.); »Lucia relicta Iohannis de Lubiana: ... sepelire ad S. Franciscum de Vineia in archis pizzocharum S. Francisci Vineia« (NT, b. 956, br. 367, 10. II. 1506.); »Franceschina vedova ser Nicolai de Antivaro: Voglio corpus meus sepelire in archa pizzocharum S. Francisci in chiesa de S. Francesco« (NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.); »Magdalena condam Marci de Cataro: ... sepelire apud S. Francisci domum magnam in archis ubi sepelirunt pizochare tertii ordinis« (NT, b. 874, br. 344, 4. VIII. 1522.).

²⁶ »Catarina Granda Dalmatina soror tertii ordinis S. Dominici: ... sepelire ad ecclesiam S. Dominici in archis ordinis S. Dominici« (ASV, NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507.); »Soror Antonia condam Petri de Spalato: ... sepelire ad ecclesiam S. Dominici in archis dicti ordinis« (NT, b. 958, br. 46, 23. II. 1507.).

²⁷ »Oliva condam Andree de Iadra: ... sepelire in S. Maria Servorum in archis pizzocharum S. Marie« (ASV, NT, b. 968, br. 471, 20. V. 1530.); »Laura uxor Antonio de Arbe: Cadaverum meum in habitum pizzocharum servorum volo tumulari in archis ipsorum pizzocharum« (NT, b. 190, br. 424, 27. VI. 1530.); »Helisabetha condam Valentini fabri Iadrensis: ... sepelire in arche pizzocharum dei Servi« (NT, b. 1084, br. 191, 1. V. 1551.).

²⁸ »Cattarina relicta Luce de Bossina: Corpus meus sepelire volo apud ecclesiam fratrum carmelitanorum« (ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.); »Gasparina Pola condam Eustachii de Cattaro: ... sepolta nelle arche delle pizzochare de S. Steffano« (NT, b. 43, br. 156, 5. IV. 1541.); »Isabetta pizzochera del ordine S. Maria Servorum de Carmini condam Porzi da Cherso: Corpo mio voglio che sia sepolto ai Carmini« (NT, b. 683, br. 668, 3. XI. 1580.); »Soror Perina tertii ordinis S. Francisci relicta condam Gregorii Radonich de Sebenico: Cadaverum meum sepelire volo in cimiterio S. Francisci de extra Clodie in capsula lignea« (NT, b. 1350, br. 73, 12. I. 1525.).

²⁹ »Soror Elisabetha de Iustinopolis tertii ordinis S. Francisci: Residuum dimitto pro missis celebrandis pro anima mea« (ASV, NT, b. 955, br. 199, 8. XII. 1480.); »Franceschina vedova ser Nicolai de Antivaro: Voglio celebrari messe S. Marie e S. Gregorii« (NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.); »Catherina condam Pauli de Zara pizzochara S. Francisci: In primis volo celebrari missas Beate Virginis et etiam missas S. Gregorii per venera-

Pogrebne svečanosti prate točno određeni i u stoljetnoj tradiciji crkvene liturgije uvriježeni običaji. Tako se, osim izricanja želje za mjestom pokopa i služenjem zadušnica, u navodima oporučitelja izrijekom određuje odjeća (habit) u kojoj će tijelo biti sahranjeno. Kako su naše trećoredice pripadale ponajprije trećemu redu sv. Franje, habit tog reda najčešće je odabran kao njihova pogrebna odjeća, dok su habiti drugih redova – sukladno tome – zabilježeni mnogo manje.³⁰ Jedan od gotovo neizostavnih legata vezanih za pokop jest i određivanje pratnje koja će sudjelovati na ispraćaju. U primjeru trećoredica često su to pripadnice istoga reda, ali i pripadnici lokalnih bratovština te predstavnici kaptola župe kojoj pripadaju. Tako, primjerice, s. Katarina, udovica Luke iz Bosne, *nunc tertii ordinis S. Francisci*, iskazuje želju da prilikom njezina posljednjega ispraćaja sudjeluju pripadnice istoga reda te im za tu svrhu namjenjuje četiri dukata, a s. Lena iz Kotora izrijekom navodi kako prilikom njezine sahrane trebaju sudjelovati dvije trećoredice sv. Franje, kojima se ostavlja po 20 solida.³¹ Članovi Bratovštine sv. Roka nazočit će sahrani s. Franjice (*Franceschina*), udovice Baranina Nikole (uz nadoknadu od 10 dukata); kaptol župe S. Pantaleone imenovan je u pratnju s. Magdalene iz Kotora, a *capitolo della mia contrada* (S. Antonio u Castellu) na isti je način zabilježen u oporučnom iskazu s. Julije *de Crayna*, udovice Šibenčanina Jurja.³² U sklop oporučnih navoda koji se odnose na pogrebne običaje mogu se ubrojiti i želje za upućivanjem jedne ili više osoba u neko od hodočasničkih stjecišta. Cilj je takve odredbe ispunjenje zavjeta o pokorničkom putovanju u neko poznatije hodočasničko svetište te stjecanje oprosta i otkupljenja grijeha. U oporukama hrvatskih trećoredica (kao i drugih hrvatskih useljenika) najčešće spomenuta hodočasnička mjesta u kojima se na dane slavljenja sveca-zaštitnika crkve podjeljivao oprost (*perdon*) pristiglim vjernicima jesu četiri tradicionalna mletačka okupljališta vjernika: crkve S. Croce, S. Pietro di Castello, S. Lorenzo i S. Trinità. Osim navedenih crkava, koje su zbog svoga smještaja u gradu na lagunama bile dostupne svim žiteljima, oporučno se imenuju i druga glasovita talijanska svetišta, ponajprije Asiz i Rim.³³

biles fratres S. Francisci de Clodia per l'anima mia« (NT, b. 1317, cedula, 31. III. 1534.); »Suor Margareta fia condam Zorzi Fasanich de Lesina del terzo ordine de S. Francesco de observantia: Lasso il primo zorno che sia sepelido il corpo mio chel siano date messe 50, et il zorno secondo semel messe 50, et il zorno terzo messe 50« (NT, b. 191, br. 519, 10. III. 1537.); »Suor Antonia pizocara ordinis S. Dominici al seculo nominata Catarina relicta Simon da Zara: Lasso ducato uno per messe a S. Martino et a S. Zuanne dei Furlani« (NT, b. 439, br. 59, 7. III. 1572.).

³⁰ »Maria condam Petri uxor Nicolai Alegreti de Ragusio: Sepelire ad fratres minores in archis pizzocararum S. Francisci in habito S. Francisci« (ASV, NT, b. 66, br. 260, 30. III. 1501.); »Uliana relicta Martini de Sebenico: Cadaverum meum tumulare in archis scole S. Francisci ecclesie fratrum minorum in habitum picocare dicti ordinis« (NT, b. 677, br. 926, 22. III. 1512.); »Hierolima relicta Michiel de Piero Bovonich de Sebenico: Sepolta a S. Francesco cum habito delle pizzocare del terzo ordine« (NT, b. 927, br. 38, 7. X. 1539.); »Antonia condam Simon Schiavon relicta condam Mattio de Sebenico: Sepelire a S. Francesco della Vigna vestita del habito de S. Francesco de pizzocare« (NT, b. 844, br. 23, 14. XI. 1546.); »Gasparina Polla condam ser Cheustachij de Cataro: ... corpo sia vestito nel habito delle pizocare della Madona« (NT, b. 43, br. 156, 5. IV. 1541.); »Helisabetha condam Valentini fabri Iadrensis: ... corpo sia vestido nel habito delle pizochare dei Servi et sia sepolto in arche pizochararum S. Severi« (NT, b. 1084, br. 191, 1. V. 1551.); »Lucretia condam Primo da Cattaro: ... sepelire a S. Domenigho in habito S. Domenigho« (NT, b. 605, br. 24, 6. III. 1551.).

³¹ ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.; NT, b. 410, br. 89, 20. IV. 1524.

³² ASV, NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.; NT, b. 874, br. 344, 4. VIII. 1522.; NT, b. 209, br. 299, 29. V. 1544.

³³ »Franceschina vedova ser Nicolai de Antivaro: Voglio ... mittere ad S. Laurentium et ad Asisum« (ASV, NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.); »Magdalena condam Marci de Cattaro: ... mittere S. Francesco de Asiso, S. Croce, Castello, S. Trinità e S. Laurentio« (NT, b. 874, br. 344, 4. VIII. 1522.); »Catarina relicta Luce de Bossina:

Oporučni legati mletačkim vjerskim ustanovama sljedeći su važan pokazatelj odnosa hrvatskih useljenika prema crkvama, samostanima, bratovštinama i duhovnim osobama u novoj sredini. Kao i u prethodnim primjerima iskazivanja oporučnih odredaba vezanih uz mjesta pokopa, držanje misa zadušnica, pogrebnih običaja i upućivanja na hodočašća, i po ovoj sastavnici iskazivanja religioznosti hrvatske se trećoredice nisu razlikovale od drugih katoličkih žitelja onodobnih Mletaka. Crkve koje se darivaju najčešće su smještene u župi njihova prebivanja, a ostavlja im se – sukladno (najčešće nevelikim) imovnim mogućnostima oporučiteljica – manja novčana svota, katkada uvjetovana obvezom navedene crkve i samostana na služenje zadušnica u spomen na darovateljicu. Osim navedenoga, u nekoliko oporuka crkvene su ustanove, ponajprije one s kojima je oporučiteljica bila tijekom života intenzivnije povezana, imenovane glavnim nasljednikom imovine.³⁴

Povezanost hrvatskih useljenika s mletačkim bratovštinama neodvojiv je dio njihova vjerskog svakodnevlja. U oporukama trećoredica spomen bratovština nije učestalo zastupljen. Najčešće je riječ o darivanju manjih novčanih iznosa, a zabilježene bratovštine ponajprije su svoje sjedište imale u župama prebivanja oporučiteljica.³⁵

Trećoredice se mogu ubrojiti u osobe koje su, više od drugih stanovnika Mletaka, imale snažnije iskazanu osjetljivost i pažnju prema siromasima i karitativnim ustanovama. Otuda u njihovim oporučnim spisima, uz darivanje poznatijih mletačkih nabožnih ustanova, bilježimo i darivanje »Kristovih siromaha«, bolesnih i nemoćnih te zaklada za oslobađanje zarobljenika (najčešće onih iz osmanskog zatočeništva). Novčani iznosi koji im se darivaju nisu veliki i sukladni su imovnim mogućnostima ove skupine hrvatskih useljenika, ali nam izravno posvjedočuju praktičnu i konkretnu pobožnost koja – bez obzira na osobnu oskudicu i neizvjesnost u posljednjim godinama života – obraća pozornost i primjećuje druge, također socijalno ugrožene sugrađane.³⁶

Item dimitto prete Jacobo de S. Martino ducati 10 ut ipso teneat ire Romam et Asisum pro anima mea« (NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.)

³⁴ »Sorore Elisabetha de Iustinopolis terzii ordini S. Francisci: Item dimitto uni fratribus ecclesie S. Francisci ducatos 6 auri pro missis S. Marie e S. Gregorii pro anima mea« (ASV, NT, b. 955, br. 199, 8. XII. 1480.); »Agatha da Pirano terzio ordine S. Francesco: Residuum dimitto S. Francesco Vinea per anima mea« (NT, b. 672, br. 15, 12. XI. 1494.); »Magdalena condam Marci de Cattaro: Dimitto chiesa S. Pantaleonis brazza 14 telle pro fiendo un camiso cum quo celebrari debeat« (NT, b. 874, br. 344, 4. VIII. 1522.); »Lena fia ser Demetrii de Cattaro: Residuum dimitto monasterio S. Lorenzo« (NT, b. 44, br. 226, 18. X. 1528.); »Catharina condam Pauli de Zara pizochara S. Francisci: Residuum omnium bonorum dimitto monasterio S. Francisci foris Clodie« (NT, b. 1317, cedule, 31. III. 1534.); »Julia condam Damiani de Crayna relicta Zorzi de Sebenico: Dimitto S. Francesco Vinea ducati 10 e un paro de linzuoli. Dimitto monache S. Sepolcro ducati 10 e un paro de linzuoli« (NT, b. 209, br. 299, 29. V. 1544.)

³⁵ »Franceschina vedova ser Nicolai de Antivaro: Dimitto scuole S. Marie Maioris ducati 10. Dimitto scuole Corporis Christi in S. Pantaleon mezzo ducato« (ASV, NT, b. 544, br. 644, 6. I. 1522.); »Gasparina Polla condam ser Cheustachii de Cataro: Lasso ducati doi alla scuola della Congregation della Madonna de S. Maria Muranese« (NT, b. 43, br. 156, 5. IV. 1541.); »Lucretia fu Primo da Cataro: Lasso a scuola della Madonna del Rosario de S. Domenigho e a scuola del Sacramento de S. Martin ducati 10 per cadauna« (NT, b. 605, br. 24, 6. III. 1551.); »Helisabetha condam Valentini fabri Iadrensis: Lasso ducato uno a scuola del Sacramento de S. Pietro ducato uno« (NT, b. 1084, br. 191, 1. V. 1551.)

³⁶ »Catarina Granda condam Dominici Dalmatina soror terzii ordinis S. Dominici: Item dimitto ospedali S. Antonii ducatum unum pro anima mea. Item scuole Corporis Christi ducatum unum« (ASV, NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507.); »Suor Margareta condam Zorzi Fasanich de Lesina del terzo ordine de S. Francesco de observantia: Lasso per heredi i poveri del ospedal de S. Zuane Polo« (NT, b. 191, br. 519, 10. III. 1537.); »Suor Antonia pizocara ordinis S. Dominici relicta Simon da Zara: Lasso ospedale S. Zuane Polo tre cavaza-

Naposljetku, u sklopu vjerskih legata crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, pozornosti je vrijedan i osvrt na darivanje drugih mletačkih trećoredica, osoba koje su ovoj skupini naših useljenica bile najbliže po načinu života i iskazivanju pobožnosti. Ti su legati pisani s posebnom pozornošću, detaljniji su u odnosu na druge naše useljenike i vjerno posvjedočuju njihovu punu uključenost u mletačko vjersko svakodnevlje. U nekoliko primjera, a riječ je o sudjelovanju u oporučnom spisu, bilježimo i međusobnu povezanost hrvatskih trećoredica. Tako je, primjerice, s. Katarina Granda, pokojnog Dominika iz Dalmacije, trećoredica sv. Dominika, izvršiteljica oporučnih legata i ujedno glavna nasljednica sveukupne imovine Ane pokojnoga Blaža *de partibus Ungarie de tertio ordine S. Dominici*.³⁷ U oporuci (sročenoj istoga dana) spomenute dominikanske trećoredice Katarine Granda, ulogu izvršiteljica oporuke preuzimaju sve pripadnice *in domibus de Ca'Iustiniano tertii ordinis S. Dominici*, a među njima se izrijeком spominju s. Ana iz Ugarske i s. Antonija iz Splita, koje su ujedno i glavne nasljednice Katarinine imovine.³⁸ Sestra Antonija Splićanka, također štićenica istoga doma u kojem su živjele i njezine sunarodnjakinje Ana iz Ugarske i Dalmatinka Katarina, u iskazu svoje posljednje volje imenuje izvršiteljicama »sestre trećega reda sv. Dominika«, a među njima se – i kao izvršiteljica i kao glavna nasljednica – bilježi Katarina.³⁹ Oporučni spisi hrvatskih trećoredica bilježe i ostavštine namijenjene drugim pripadnicama trećega reda. Najčešće je riječ o manjim novčanim svotama i odjevnim predmetima, koji – s obzirom na svoju skromnost – odražavaju nevelike gospodarske mogućnosti hrvatskih »picokara«.⁴⁰

Sveukupno gledajući, oporučne odredbe trećoredica podrijetlom s istočnoga Jadrana sadržajno su najbogatije u onim dijelovima koji se odnose na njihov vjerski život i iskazivanje pobožnosti. Mjesta pokopa, mise zadušnice, habit, upućivanje na hodočašća, kao i legati namijenjeni raznovrsnim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, u iskazima njihove posljednje volje zauzimaju posebno istaknuto mjesto. Iako su legati namijenjeni u nabožne svrhe najčešće skromni i izravan su odraz materijalnih prilika ove skupine useljenica, njihova opetovanost, iskazana u legatima na raznolik način, posvjedočuje ne samo o pobožnosti hrvatskih trećoredica već i o njihovoj svekolikoj uključenosti u mletačko društveno i vjersko svakodnevlje.

li, doi cusini e una coltra vecchia« (NT, b. 439, br. 59, 7. III. 1572.); »Suor Lucia pizzochera del terzo ordine di San Francesco della Vigna fiola condam Antonio Vanlijich da Spalato: Lasso alli infermieri di S. Francesco della Vigna un paro de linzuoli e un paro de intimelle« (NT, b. 781, br. 447, 26. VIII. 1549.); »Marina condam Gasparo Sfitanovich pizzochara ordinis S. Francisci: Lasso ducati 50 per liberar schiavi« (NT, b. 263, br. 64, 17. IX. 1619.).

³⁷ ASV, NT, b. 958, br. 13, 23. II. 1507.

³⁸ ASV, NT, b. 958, br. 197, 23. II. 1507.

³⁹ ASV, NT, b. 958, br. 46, 23. II. 1507.

⁴⁰ »Helena condam Iohannis de Bogiana pizzochara in ospedale S. Giobbe: Dimitto alle pizzochare del mio ordine ducato uno« (ASV, NT, b. 88, br. 11, 26. V. 1499.); »Lucia relicta Iohannis de Lubiana: Dimitto ducato uno alle mie sorelle pizzochare« (NT, b. 956, br. 367, 10. II. 1506.); »Julia condam Damiani de Crayna relicta Zorzi de Sebenico: Lasso suor Lodovica pizzochara e mia ameda ducati 5« (NT, b. 209, br. 299, 29. V. 1544.); »Suor Catharina Spalatina condam Vuchsan pizzochara nella casa delle pizzochare dei Carmini: Lasso il tutto mio che mi ritrovo haver a questa casa a dispensar il tutto per inferme della casa« (NT, b. 252, br. 48, 23. XII. 1551.); »Marina condam Gasparo Sfitanovich pizzochara ordine S. Francesco: Lasso sorore Christiana ducati 50« (NT, b. 262, br. 64, 17. IX. 1619.).

Zaključak

Proučavanje nazočnosti i djelovanja trećoredica podrijetlom s istočne jadranske obale u Mlecima sastavni je i neodvojiv dio razmatranja povijesti hrvatske zajednici u prijestolnici Serenissime. Riječ je o brojčano jakoj skupini useljeničtva u koju su ponajprije bile uključene žene. Razmotreni izvori (oporuke) pružaju nam izravnu mogućnost iščitavanja i rekonstrukcije osobnog, životnog »profila« hrvatskih trećoredica u Mlecima. To su najčešće osobe starije životne dobi, u udovištvu i bez bliskijih članova obitelji, koje posljednje godine života provode štujući pobožne zavjete u domovima sestara trećega reda. Podrijetlom su najčešće iz Dalmacije i Boke, pripadaju siromašnijem dijelu hrvatskih pučana nastanjenih u Mlecima, raspolažu skromnom imovinom, a svoje životno svakodnevje ponajprije vezuju uz Crkvu, crkvene ustanove i duhovne osobe. Otuda i specifičnosti koje bilježimo u njihovim legatima (u odnosu na druge useljenike) – relativno rijedak spomen članova obitelji i rodbine te učestala zabilježba legata koji su namijenjeni u nabožne svrhe. Hrvatske trećoredice dio su i mletačke crkvene povijesti. Načinom svoga života u cijelosti uključene u mletačko vjersko svakodnevje, svojom su brojnošću i djelovanjem zasigurno činile prepoznatljivu skupinu unutar pripadnica trećega reda. U tom su kontekstu važna i nezaobilazna spona u sklopu cjelovitoga razmatranja prebogatih i nikada dovoljno iscrpljenih i znanstveno obrađenih sastavnica iz prošlosti hrvatsko-mletačkih veza, prožimanja i međusobnih uzdarivanja.

Summary

FOLLOWING THE PATH OF THE CROATIAN TERTIARIES IN VENICE (15TH - 18TH CENTURIES)

During the past centuries clerics played an important role in daily life of the Croatian community in Venice. Among these clerics one can find many tertiaries coming from the eastern Adriatic coast and this contribution is dealing with them. This article is based on analysis of primary sources (last wills and testaments) from State Archives of Venice (Archivio di Stato di Venezia), embracing a wide period from the fifteenth to the eighteenth century. On the basis of the aforementioned sources author analyzes activities of the Croatian tertiaries, their origin, social and material status. Moreover, author tries to reveal their family ties, as well as their integration into daily religious life of the contemporary Venice. Thus, analyzed source enable researcher to follow and reconstruct private and public life path of the Croatian tertiaries in Venice. Mostly, they were elder persons, quite often widowers without any close relatives, who decided to dedicate their last years to the pious vows in the homes of the Sisters of the Third Order. They predominantly originated from Dalmatia and Boka Kotorska, and most of them came from the poor non noble immigrants social strata. Consequently, they did not have much property, and their daily life was tightly oriented towards Church, ecclesiastical institutions and clerics. Therefore, in their last wills – contrary to the testaments of other Croatian immigrants – one can note

that there is no mention of the members of family or other relatives, while pious legacies represent majority of their bequests. Still, Croatian tertiaries are also a part of Venetian ecclesiastical history. Namely, their daily life was completely interwoven with Venetian religious daily practice, and as such they certainly represented a notable group within tertiaries' community. As such they are an important component in the complex investigation of numerous ties between Croatia and Venice throughout the history.

KEY WORDS: *Venice, Venetian Republic, eastern Adriatic coast, migrations, tertiaries, ecclesiastical history, late middle ages, early modern period.*